

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МАРГІНАЛЬНИХ ГРУП ТА ЗЛОЧИННОСТІ

УДК: 343.9.01

Постановка проблеми. До недавнього часу у вітчизняній кримінологічній літературі були відсутні роботи, присвячені аналізу злочинності осіб, що відносяться до категорії маргінальних.

Як зазначає Садков Є.В., головне полягає в тому, що таке явище, як маргінальність, безсумнівно служить однією з причин злочинності. Тісний взаємозв'язок між маргінальністю і злочинністю безперечний і виглядає цілком виразно. В даному випадку мова йде не тільки про кількісні показники ступеня взаємозв'язку зазначених соціальних явищ, статистичної (кореляційної та функціональної) залежності, а й про якісні характеристики [1, с. 45].

В контексті загальнотеоретичних аспектів попередження маргінальної злочинності, безпосереднім об'єктом кримінологічного вивчення є сама маргінальна особистість, або різні контингенти і типи маргінальних осіб. При цьому кримінологічно важливо враховувати «взаємозв'язок різних рівнів і різнопорядкових сутностей в єдиній структурі особистості злочинця, яка визначається системою взаємозв'язків людини і суспільства» [2, с. 5].

Стан дослідження. У кримінологічній науці проблема маргінальності знайшла своє відображення в роботах В.М. Волосевича, А.Ю. Голодняк, В.М. Дрьоміна, М.В. Краснова, В.В. Лунєєва, Е.Ф. Побегайло, Є.В. Садкова, Р.Ф. Степаненко, О.М. Черниша, М.О. Черниш, Ю.О. Стрелковською та ін. Але не зважаючи на існуючі наукові розробки, проблема маргінальної злочинності та взаємозв'язку злочинності із маргінальними групами надалі залишається поза належної уваги науковців.

Виклад основних положень. У Радянському Союзі поняття «маргінальність» не мало широкого розповсюдження, його не було ні в словнику В.Даля, ні в словнику С.Ожегова. Лише в 70-і роки минулого століття радянські соціологи Е.А.Старіков, в 90-і роки М.А.Червінска, П.П.Червінській та інші визначали мар-

гінальну особистість і маргінальну поведінку як антигромадське соціальне явище, яке не відповідає суспільним нормам моралі [3, с. 153, 4, с. 235].

У «Декларації прав трудящих і експлуатованого народу», яка повністю увійшла до Конституції 1918 року, вказувалося на те, що з «метою знищення паразитичних прошарків суспільства і організації господарства вводиться загальна трудова повинність». Декрет РНК РРФСР «Про порядок загальної трудової повинності» від 20.01.1920г. установив «повсюдне і постійне залучення до суспільно корисної праці осіб, які такою не займаються [5].

Необхідність боротьби з маргінальним способом життя виникла вже тоді, і в Кримінальному Кодексу 1926 року з'явилася ст. 192 КК РРФСР, відповідно до якої притягували до кримінальної відповідальності, наприклад, осіб, що порушують паспортний режим. У той же час, для одержання паспорта, постановою ВЦВК РРФСР від 27.12.1932г. «Про встановлення єдиної паспортної системи в СРСР і обов'язкової прописки паспортів [6].» в числі документів, необхідних для отримання прописки, передбачалося наявність довідки з місця роботи або навчання.

Адміністративна відповідальність за антигромадський спосіб життя у формі бродяжництва, жебрацтва та дармоїдства вперше була встановлена Указом Президії Верховної Ради СРСР від 23.07.1951г. «Про заходи по боротьбі з антигромадськими паразитичними елементами», згідно з яким особи, що ведуть такий спосіб життя, посилалися з їх постійного місця проживання у віддалені райони країни, з обов'язковим залученням їх до праці за місцем поселення.

Ще в 1918 році при відділах соціального забезпечення районів міст були створені спеціальні розподільники для жебраків і волоцюг, які в 1956 році були реорганізовані в спец приймальники при відділах міліції у великих містах і столиці, а в 1970 році були перейменовані у приймальники-розподільники в системі МВС СРСР. На першому етапі вони виконували функції по збору і направленню хворих до лікувальних установ, а також попе-

реджали жебраків і волоцюг про неприпустимість і припинення такого способу життя.

Незважаючи на вжиті державою заходи по боротьбі з антигромадськими (як їх тоді називали) елементами, до 1960 р. в країні не зменшилася суспільна небезпека, що виходить від них, у зв'язку з чим назріла необхідність внесення до чинного КК РРФСР ст.209, яка передбачає відповідальність за бродяжництво, жебрацтво, дармоїдство. Подібні статті були включені і в Кримінальні кодекси інших республік.

Указом Президії Верховної Ради РРФСР від 25.02.1970г. «Про внесення змін до Указу Президії Верховної Ради РРФСР від 04.05.1961г» і тотожними Указами інших союзних республік була встановлена кримінальна відповідальність за бродяжництво та жебракування з більш жорсткими санкціями. Наприклад, в ст.209 частини першої - 2 роки, а по частині 2-4 роки позбавлення волі.

У ці роки відбулася зміна керівництва країни, коли після так званого «застійного» періоду органи влади очолив Ю.В.Андропов, тоді більш активно стали застосовуватися каральні заходи державного примусу. В цей же час, держава впливає на осіб, які займаються бродяжництвом, жебрацтвом і дармоїдством, не лише за допомогою кримінального закону, їм надається допомога в працевлаштуванні, оформленні та отриманні документів, що засвідчують особу, направлення на лікування, тощо.

Але все-таки основним завданням, що стояло тоді перед органами внутрішніх справ, було своєчасне виявлення маргіналів і проведення з ними індивідуальної профілактичної роботи. Одночасно з роботою з виявлення, профілактики та припинення антигромадського способу життя, що проводилася правоохоронними органами, велися і кримінологічні дослідження з вивчення причин і умов, що сприяють веденню маргінального способу життя. Однак саме поняття і сутність маргіналізму розглядалися кримінологами, як правило, фрагментарно, обмежуючись лише загальною констатацією такого явища як маргіналізм, або аналізом тільки його окремих форм або видів.

На думку Е.Ф.Побегайло: «маргінальне середовище являє собою нестійку соціальну, декласовану і напівдекласовану соціальну групу, як правило, включає в себе нероб, волоцюг, алкоголіків, наркоманів, соціально неадаптованих суб'єктів з кримінальним минулим, які значно ускладнюють кримінологічну обстановку» [7, с. 36, 37]. На наш погляд, не викликає сумніву декласування маргінального середовища, що складається із зазначених автором елементів, в той же час ми не стали б стверджувати, що маргінальна особистість неодмінно характеризується «кримінальним минулим». Так, з досліджень проведених Степаненко Р.Ф., ми спостерігаємо, що лише 37% осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності за бродяжництво, жебрацтво і дармоїдство, раніше притягувалися до кримінальної відповідальності. Отже, судимість не є необхідною передумовою маргінальності [8, с.124].

З точки зору Ю.Ф. Кваші, маргінальними називаються громадяни, які «віддають перевагу негативній соціальній поведінці, проте ще не стали на злочинний шлях [9, с. 234].». Тим самим, автором не враховується можливість ведення маргінального способу життя особами раніше судимими і такими, що не стали на шлях виправлення. Хоча, як показують дослідження, найбільше число злочинів (близько 60%) вчиняється протягом 1 року після звільнення з місць позбавлення волі, і більш того, близько 20% рецидивістів скоюють нові злочини ще перебуваючи в місцях позбавлення волі [10, с. 388].

Маргінальна особистість може формуватися і в силу об'єктивних, не залежних від конкретної людини причин, але при цьому, для ведення цієї людиною маргінального способу життя необхідна наявність іншого, не менш значимого ніж відчуження критерію - делінквентної поведінки (різновид девіантної поведінки з антисоціальною спрямованістю).

Аналізуючи злочинність взагалі, її поширеність, структуру, динаміку, зовнішні та внутрішні характеристики, в тому числі різні аспекти її детермінації, можна прийти до висновку, що саме маргінальний спосіб життя в значній мірі її зумовлює. Так, на думку А.І.Долговой, «злочинність знаходиться на піку нега-

тивних соціальних відхилень [11, с.57].», таких як: алкоголізм, наркоманія, проституція, безробіття, бездомність і т.д. Тому, аналізуючи співвідношення маргіналізму і злочинності на основі загальної теорії злочинності, її детермінації і причинності слід зупинитися на розгляді закономірностей маргінальної злочинності, тобто сукупністю злочинів, скоєних особами, що ведуть маргінальний спосіб життя.

Взаємозв'язок маргінальності та злочинності може трактуватися не тільки у вигляді припущення, що маргінал в силу ряду обставин схильний до правопорушень, вчинення злочинів, але і у вигляді припущення, що маргінал, який перебуває на «околиці», на «дні» соціального життя («люмпени», «бичі», «бомжі», повії, жебраки і т.п.), меншою мірою захищений у правовому відношенні, ніж інші, і частіше стає жертвою злочинів різного роду. Втім, умови життя маргіналів подібного роду є такими, що грань між віктимністю чи злочинністю зникає, Стати жертвою злочину або самим злочинцем в даному випадку ними нерідко сприймається як норма, в порядку речей [7, с. 34].

Безумовно, всі негативні процеси, що відбуваються в суспільстві не можуть не позначитися на його членах, так чи інакше призводячи до маргіналізації її окремих членів, в тому числі і до вчинення ними правопорушень та злочинів. Тобто, існує безумовний зв'язок між маргіналізацією та злочинністю. Стрелковська Ю.О. зазначає, що існує і зворотній зв'язок - вплив злочинності на маргіналізаційні процеси в Україні. Під взаємодетермінацією маргінальності та злочинності вона пропонує розуміти процес взаємобумовлювання, взаємовизначення зазначених явищ [12, с. 145].

У науковій літературі існують різні думки щодо криміногенності маргінальності. Так, А.Ю. Голодняк зазначає, що сама по собі маргінальна поведінка не обов'язково є злочинною, але майже завжди - криміногенною [13, 56]. Із цього питання висловлюються О.М. Черниш та М.О. Черниш: маргіналізм є криміногенним завжди; як суспільне явище він має у своєму розпорядженні комплекс, тобто всі без винятку умови, що породжують злочинність [14с. 53]. З цього приводу ми зазначимо, що дана точка

зору є занадто категоричною, і скоріше можна стверджувати, що маргіналізм завжди може стати криміногенним в силу посилення впливу на осіб, що ведуть маргінальний спосіб життя негативних явищ. Оскільки не кожен алкоголік чи наркоман є злочинцем, і далеко не кожна особа, що відбула покарання повторно вчиняє злочин.

Маргінальна злочинність безумовно залежить від загальних тенденцій злочинності, і якщо ми спостерігаємо зростання злочинності взагалі, то аналогічно простежується і збільшення числа злочинів, скоєних особами, що ведуть маргінальний спосіб життя.

Разом з тим криміногенність маргінальності завжди залежить від особливостей особистості, а в кінцевому підсумку - від умов її формування, виховання, зовнішніх впливів на протязі всього життя індивіда. У цьому сенсі стан маргінальності, як зазначається в кримінології, - це прикордонний стан індивіда, який опинився на межі антигромадської поведінки, але саме по собі такий стан ще не дає підстав для уявлення про неминучість його переходу в антигромадську поведінку [15, с. 3]. У той же час не можна недооцінювати активності злочинного світу по залученню в свою сферу маргінальних верств. Як показує практика боротьби зі злочинністю та проведені кримінологічні дослідження, маргінали є зручним і дешевим «матеріалом» для організованих злочинних груп. У цих випадках вони виконують роль так званих «шісток». Вони виконують незначні завдання, пов'язані з «наводкою», «підігриванням» в задалегідь запланованих ситуаціях, виконанням дрібних доручень і т.п. Їх частка в матеріальній вигоді, отриманій від злочинів, дуже незначна. Нерідко їх примушують взяти на себе відповідальність за ті злочини, які вони не скоювали. До лав організованих груп злочинців потрапляли і відомі спортсмени, що втратили фізичну форму, але ще здатні застосувати свою силу в операціях злочинної групи [7, с. 13].

На тлі катастрофічного зниження життєвого рівня основної маси населення, його слабкої адаптації до ринку відбувається серйозна поляризація доходів, що підсилює криміногенність маргі-

нальності. Диференціація доходів не має аналогів в європейських країнах і може оцінюватися як безпрецедентна.

Особливе значення для вивчення маргінальності, як особливого соціального феномена, що має, безумовно, і чисто кримінологічне значення, має проблема безпритульності, яка посилилась з моменту зростання міграції та процесу приватизації житла, до якої активно підключилися кримінальні елементи.

Кримінологічний аналіз показує, що в загальному масиві злочинів, скоєних даною категорією осіб, переважають в основному злочини проти власності, а також крадіжки, що цілком зрозуміло: не маючи місця проживання, люди, як правило, позбавлені постійних джерел доходу, роботи. Життя «на вулиці» наводить в кінцевому рахунку до незворотних наслідків.

Алкоголь залучає бездомного в порочне коло. Його споживання є необхідною умовою участі в групі, не об'єднаної жодними цілями, і часто залучення в соціальні зв'язки з навколишнім світом. Але при цьому матеріальні ресурси бездомного виснажуються, фізичний і психічний стан деградує.

Групова згуртованість, що досягається за допомогою спільного споживання алкоголю, відповідає потребам індивіда в психологічному захисті з боку групи. Однак, оскільки безпритульні перебувають «на вулиці», наслідком вживання алкоголю стає ще більша вразливість перед громадським осудом. Навіть якщо бродяга і вирішив почати нове життя, робить зусилля по влаштуванню на роботу, споживання алкоголю зводить ці зусилля нанівець.

Певну занепокоєність викликає зростання іншого виду маргінальної злочинності, збільшення числа злочинів, скоєних нелегальними мігрантами, вимушеними переселенцями та біженцями.

Одним з найбільш поширених видів маргінальної злочинності є рецидивна злочинність. Підвищена суспільна небезпека рецидивної злочинності полягає в тому, що вона виражає таку якість злочинності, як її стійкість, засвідчуючи про наполегливому небажанні осіб вести себе відповідно до загальноприйнятих

в суспільстві нормами. Рецидивісти «вбирають» у себе всі властивості і характеристики маргінальної особистості, посилюючи їх найбільшою морально-правовою занедбаністю. Вони несуть в суспільство свої антигромадські погляди і норми поведінки, пропагують кримінальну «субкультуру», тим самим, надаючи згубний вплив на морально нестійких осіб, особливо неповнолітніх маргіналів, втягуючи їх у злочинну діяльність.

Тісний взаємозв'язок маргінального способу життя та рецидивної злочинності підтверджується кримінологічними дослідженнями. Так, серед осіб раніше судимих, особливо велика частка маргіналів, які не мають постійного джерела доходів, безробітних та осіб, без певного місця проживання. Висока частка рецидивістів, знову залучаються до кримінальної відповідальності серед осіб, які систематично зловживають спиртними напоями, наркотичними засобами, що мають психічні аномалії, як правило, на ґрунті алкоголізму.

Крім того, подальшої деградації маргінальних осіб, що скоюють злочини сприяють зловживання ними спиртних напоїв та наркотичних засобів.

Так, за даними МВС України, питома вага осіб, які вчинили злочини у стані сп'яніння (із загального числа осіб, які вчинили злочини) зріс з 19,8% у 1999 році до 26,6% в 2004 році. А питома вага злочинців, які перебували в стані наркотичного сп'яніння з 0,6% в 1999 році до 0,9 в 2003 р.

Таким чином, визначивши поняття маргінального способу життя, а також відзначивши його взаємозв'язок зі злочинністю та її окремими видами, можна констатувати, що маргінальна злочинність має тенденції аналогічні із загальною злочинністю. У той же час, її якісні характеристики залежать як від детермінації і причинності злочинності взагалі, так і від властивостей конкретної особистості і її соціально-психологічних особливостей.

Говорячи про взаємозв'язок злочинності та маргінальних груп не можна оминати увагою таку групу маргіналів, як неповнолітні.

Асоціальна поведінка підлітків-маргіналів є криміногенним фактором і базою для розвитку загальної злочинності.

Злочинність зазначеної категорії осіб має не тільки загальні риси, що відносяться як до злочинності неповнолітніх, так і до злочинності в цілому, а й свої особливості, внаслідок чого підлітки-маргінали потребують особливих заходів профілактичного впливу.

Слід зазначити, що органами внутрішніх справ у 2010р. виявлено 226,6 тис. осіб, які вчинили злочини, з них – 6,2% (з числа виявлених осіб) – неповнолітні.

За даними Держкомстату, у 2010р. в підрозділах кримінальної міліції у справах дітей перебувало на обліку: 4133 неповнолітніх, які не працювали і не навчались; 5756 – мали одного з батьків; 785 – не мали батьків; 1117 – проживали в школах інтернатах та дитячих будинках; 7669 – проживали в неблагополучних сім'ях; 1839 – систематично залишали сім'ї, школи – інтернати, дитячі будинки; 6435 – схильні до вчинення правопорушень, бродяжництва, жебрацтва; 2168- схильні до вживання алкогольних напоїв, наркотичних речовин.

Поведінка підлітків-маргіналів по своїй суті є асоціальною, починаючи від їх несанкціонованого місця перебування і невизначеного місця проживання, невизначеного роду занять, відсутності законних джерел існування, і до способів добування цих самих засобів до життя, які у маргінала не можуть бути легальні, так як ніхто не візьме безпритульного чи бродяг на законну роботу. Підлітки-маргінали риються в баках зі сміттям, збирають порожні пляшки, крадуть, грабують п'яних, дівчатка-бродяжки займаються проституцією. При цьому кожен безпритульний-маргінал має об'єктивно конституційне право на житло, хоча реально це право, як і інші конституційні права, у нього не реалізовані.

Як показали результати дослідження, найбільш характерними формами антигромадської поведінки підлітків з маргінальною середовища виступають пияцтво, токсикоманія, наркоманія, жебрацтво, вимагання, статева розбещеність, проституція, нехтування моральними заборонами і цінностями, зухвала поведінка

за гранню суспільної моралі (зовнішній вигляд, одяг або його відсутність, манера поведінки), хуліганство. До криміногенних факторів, що сприяють вчиненню злочинів неповнолітніми-маргіналами, можна віднести: 1) ухилення від суспільно-корисної діяльності (не працює і не навчається), 2) наявність у підлітка психічної аномалії, що не виключає осудності (психічне захворювання, психологічна занедбаність, конфліктність), 3) тривале і інтенсивне вживання підлітком спиртних напоїв та наркотичних засобів, 4) підвищена сугестивність підлітка, що сприяє підпорядкування його впливу антигромадської середовища; 5) низький освітній та культурний рівень батьків; негативний вплив на підлітка з боку батьків або осіб, що їх замінюють; 6) вчинення в минулому правопорушень і злочинів; 7) недостатній контроль за поведінкою підлітків з боку державних та соціальних органів; 8) самооцінка підлітком свого протиправного поведіння. Поєднання негативних властивостей особистості та навколишнього середовища створює реальні передумови для вчинення злочину певного виду.

Вживання алкоголю в маргінальному середовищі - неодмінний атрибут.

Пияцтво тягне до злочину, а злочин - до пияцтва. При цьому до 16 років до вживання спиртного долучилися 86,9% підлітків, не зайнятих навчанням або роботою, в той час як після 16 років практично 98% підлітків з маргінального середовища систематично вживають спиртні напої. Антигромадська поведінка підлітків з маргінального середовища, схильного до алкогольного сп'яніння, проявляється в комплексі «традиційного розгальмовування», що включає в себе лайку, бійки, прояви хуліганства в нетверезому вигляді тощо.

Інша сторона пияцтва обертається ще й тим, що для пияцтва потрібні чималі кошти, а це призводить до крадіжок, грабежу, розбою, або вживання підлітками сурогатних засобів, що призводять до серйозних фізіологічних і психічних, часом незворотних наслідків або навіть до смерті.

Висновок. Маргінальна поведінка особистості являє собою приклад поведінки людини, що відхиляється від норми, що знаходиться на кордоні правомірної і неправомірної поведінки. Така поведінка допускає для суб'єкта можливість вчинення правопорушення або правомірного вчинку. Негативність маргінального поведінки полягає в двох аспектах. По-перше, правопорушення, вчинені членами певних маргінальних груп, що негативно впливають на стан законності та правового порядку в країні. По-друге, внутрішня психологічна та зовнішня соціальна напруга маргіналів, що відносяться до груп ризику (які не вчиняли раніше і, можливо, не вчинять і в майбутньому правопорушення), викликана незалежними від людини обставинами, ущемляє соціально-правовий статус особи і створює передумови для переходу до неправомірних або асоціальних вчинків.

1. Садков Е.В. *Маргинальность и преступность* / Е.В.Садков. - М.: Юрид. институт МВД РФ, 2000. С. 123
2. Антонян Ю.М. *Изучение личности преступника*/Ю.М.Антонян. - М.: ВНИИ МВД СССР, 1982. - С.5.
3. Стариков Е.Н. *Маргиналы и маргинальность в советском обществе*/Е.Н.Стариков. - М.: Рабочий класс и современный мир. 1989. -№4. -С. 153;
4. Червинская М.А. *Большой толковый словарь иностранных слов*/М.А. Червинская, П.П.Червинский. - Ростов-на-Дону: Феникс, 1995. -Т.2. - С.235.
5. *СУ РСФСР, 1920.* - №8. -С.49.
6. *С.З.РСФСР. 1932.*-№4.-С.516.
7. Садков Е.В. *Предупреждение преступности в маргинальной среде молодежи*/ Е.В.Садков. - М.: Юрид. институт МВД РФ, 1994. - С.36,37.
8. Степаненко Р. Ф. *Предупреждение преступлений, совершаемых лицами, ведущими маргинальный образ жизни*/ Р.Ф. Степаненко - дис.. кан. юрид. наук 12.00.08. - уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право Казань – 2005
9. *Криминология/Под общ. ред. Кваша Ю.Ф.* Ростов-на-Дону: «Феникс», 2002. - С.468.
10. *Криминология/Под ред. Малкова В.Д.* -М.: Юстицинформ, 2004. -С.388,389.
11. Долгова А.И. *Криминология*/А.И.Долгова. -М.: Норма, 2004. -С.57.

12. Стрелковська Ю.О. *Маргінальні групи в структурі організованої злочинності: кримінологічне дослідження: дис.. кан. юрид. наук: 12.00.08 – кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право.* /Ю.О. Стрелковска. - Одеса, 2008. – 185 с.
13. Голодняк А. Ю. *Криминологические особенности антиобщественного поведения подростков из маргинальной среды и предупреждение совершаемых ими преступлений: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Голодняк Антонина Юрьевна. – М., 2003. – 180 с.*
14. Черныш А.М. *Маргиналы и маргинальная преступность / Черныш А.М., Черныш М.А. – Вид-во Української академії наук “ВІР”, 2004. –348 с.*
15. Клочков В.В. *Маргинальность и проблемы раннего предупреждения антиобщественного поведения./ В.В. Клочков. - М., 1976. 135 с.*

Йосипів А.О. Взаємозв'язок маргінальних груп та злочинності

Досліджується взаємозв'язок маргінальності та злочинності, визначається ступінь криміногенності маргінальності, з'ясовується залежність маргінальної злочинності від загальних тенденцій злочинності, від особливостей особистості, від умов її формування, виховання, зовнішніх впливів на протязі всього життя індивіда.

Ключові слова: маргінальність, злочинність, криміногенність маргінальності, особистість маргінала, ступінь криміногенності, взаємозв'язок маргінальних груп та злочинності.

Йосыпив А.А. Взаимосвязь маргинальных групп и преступности

Исследуется взаимосвязь маргинальности и преступности, определяется степень криминогенности маргинальности, уясняется зависимость маргинальной преступности от общих тенденций преступности, от особенностей личности, условий ее формирования, воспитания, внешних влияний на протяжении всей жизни.

Ключевые слова: маргинальность, преступность, криминогенность маргинальности, личность маргинала, степень криминогенности, взаимосвязь маргинальных групп и преступности.

Yosypiv A.O. The relationship of marginality and crime

Investigation of the relationship of marginality and crime, determination of the criminality of marginality degree, clarification of the dependence of the total marginal crime trends crime on personality features, on conditions of its formation, education, external influence during all the life of the individual.

Key words: marginality, criminality, the criminality of marginality, marginal individual, the degree of criminality, relationship of marginalized groups and crime.